

**ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

**АКСЕНИЯ ДИМИТРОВА КАРАКАЛЕВА-
ТОДОРОВА**

**КВАЗИВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗКАЗВАНИЯ
В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за придобиване на образователната и научна степен
„доктор“
в област на висше образование 2. *Хуманитарни
науки,*
професионално направление 2.1. *Филология,*
докторска програма *Български език (Съвременен
български език – Синтаксис)*

**Научен ръководител
проф. д.ф.н. Ивелина Савова**

**ШУМЕН
2018**

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от Катедрата по български език към Факултета по хуманитарни науки на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Дисертацията съдържа 220 страници и включва четири основни глави, уводна и обобщителна част, библиография и приложение.

Дисертантката е обучавана в редовна форма в докторска програма *Български език* към Катедрата по български език на Шуменския университет.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 14 май 2018 г. от 14 часа в зала 309 на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Материалите по защитата са на разположение в каб. 107 на Шуменския университет, корпус 1.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Лингвистичният интерес в настоящото изследване е насочен към т.нар. **квазивъпросителни изказвания**или **квазивъпроси**. Тази група синтактични структури са въпросителни по форма, но невъпросителни по съдържание, напр.:

- *Била свързана с офшорка на Бахамите //*
- *Е / на кой е //*
- *Офшорка //* **На кой да е //** (= Ясно е какви хора са свързани с офшорки);
- *Щял да ги събере (парите)за една година //*
- **Кво го слушаш //** *На една минимална карат двамата //* (= Не го слушай!).

Несъщинските въпросителни построения са изключително богати на значения и нюанси, което ги съотнася по комуникативна цел с други типове изказвания (съобщителни, подбудителни, възклицателни, желателни). Присъствието им в българския език се отчита в граматиките и в специализирани трудове, но без да им се отделя нарочно внимание; ето защо все още не са очертани изчерпателно граматичните им особености и функционалните им специфики.

Интересно е да се проследи проявлението на формално въпросителните построения, най-вече с оглед на това да се установи на какво се дължи разминаването между формата и семантиката им, т.е. кои са маркерите на неспецифичната им употреба.

Посочените обстоятелства са достатъчно силен мотив за събуждане на интереса към транспозицията на въпросителните конструкции.

Работата се състои от увод, четири глави, обобщение, библиография и приложение.

УВОДЪТ (с. 4-7) очертава изходните постановки при интерпретацията на квазивъпросителните структури, мотивира целите и обхвата на проучването.

Предметна предлаганото изследване са въпросително оформени построения без въпросително значение в условията на спонтанната им употреба. *Обект* на наблюдение е българската разговорна реч от всекидневно-битовото общуване, в която квазивъпросителните структури намират естествено проявление. Изборът на обект е свързан и със засиленото внимание в последните десетилетия към непосредствено звучащата реч като първична и основна проява на езика. *Целта* на изследването е да проследи употребата на квазивъпросителните изказвания в спонтанното устно общуване на българите, като опише цялостно техните структурни, семантични и функционални особености. Във връзка с това разработката си поставя като основни *задачи*: да създаде достатъчен по обем корпус от квазивъпросителни изказвания от ежедневната българска разговорна реч; да разграничи квазивъпросите от същинските въпросителни изказвания; да открие и систематизира средствата, които превръщат едно въпросително оформено построение в изказване с невъпросителен смисъл; да анализира структурата на квазивъпросителните изказвания; да проследи спецификата на реализацията им в диалогичната и в монологичната българска реч; да обобщи и класифицира значенията им.

Подходът на изследване е комуникативно-прагматичен, а изследователският *метод* – комплексен: използвани са в аспект на взаимодопълване функционални, структурни, семантични, дескриптивни методи, подкрепяни на места от статистически и прагмалингвистични.

Материалът, върху който е осъществено наблюдението, включва диалогични и монологични единства в обем от над 5000 единици, ексцерпирани от транскрибирани аудиозаписи на разговорна реч.

В първа глава **ВЪПРОСИТЕЛНОСТ И РАЗГОВОРНА РЕЧ – ОЧЕРТАВАНЕ НА ПОНЯТИЯТА И ОБЗОР НА ТЕОРИИТЕ** (с. 8-36) се въвеждат теоретичните основи на изследването. Прави се преглед на литературата за въпросителните изречения в българската лингвистика, изяснява се същността на разговорната реч като езикова формация,

проследяват се проучванията по проблема предимно с оглед на българските научни анализи, характеризират се специфичните форми на устна реч (диалог и монолог), в които се проявяват квазивъпросителните изказвания.

1. Въпрос и въпросително изречение в изследванията на българския език

Въпросителните изречения в българския книжовен език се описват във всички граматика. В научната езиковедска литература те са или основен обект на лингвистичен анализ, или са част от по-обширен лингвистичен проблем.

В прегледа на публикациите, свързани с въпросителните изречения в българския език, прави впечатление единството на мненията на езиковедите по отношение на следните основни моменти:

Въпросителните изречения са част от класификацията на простите изречения „по съдържание“ (Л. Андрейчин) и „по цел на изказване“ (К. Попов).

Въпросителните изречения се образуват основно по два начина: с въпросителна дума – въпросителни местоимения, въпросителни наречия, въпросителни частици; без въпросителна дума – с въпросителна интонация. В някои случаи е възможна едновременна употреба на въпросителни местоимения / наречия и въпросителни частици.

Основната функция на въпросителните изречения – да се търси попълване на липсваща информация, е описана още в първите граматика на българския език и се поддържа неизменно във всички следващи граматика и синтактични изследвания, като характеристиката постепенно се допълва и надгражда.

2. Разговорната реч като езикова формация

В българската специализирана литература разговорната реч е сравнително нов изследователски обект, възникнал под влияние на аналогични изследвания в руския език. Между учените не съществува терминологично единство относно названието на разговорната формация, нито единна общопризната дефиниция.

В характеристиката на разговорната реч лингвистите признават като цяло следните основни моменти: Разговорната реч носи най-важните особености на българския език, които го

отличават от останалите славянски езици. Същевременно в нея се откриват и общите черти на териториалните български диалекти. В разговорната реч се наблюдава тенденция за развиване на собствена нормативна база, различаваща я както от книжовния български език, така и от диалектите. Особено силно изразени са различията в синтаксиса на разговорната реч и на книжовния език.

Като основни универсални екстралингвистични характеристики на разговорната реч се систематизират следните: неофициалност, неподготвеност на изказа, непринуденост на речевите изказвания, спонтанност на речевата изява, непосредствено участие на говорещите в общуването, конкретност на адресата, устна форма на реализация. От особена важност за разговорната реч е нейната конситуативност. Съществен момент е и действието на две противоположни тенденции – за икономия и за излишество на езикови средства.

3. Диалогична и монологична реч

Диалогът и монологът се разглеждат от комуникативната лингвистика като базови форми на речевата дейност. Първична и естествена форма на човешка комуникация е диалогът. Спрямо него монологът е вторична, производна форма. Между тях съществуват и редица междинни форми.

Основни видове надизреченски обединения на диалогичното и монологичното общуване, респ. на диалогичния и монологичния текст, са диалогичното и монологичното единство. Основа за обособяване на двете единства е променящото се / непроменящото се разпределение на комуникативните роли и развиването в единствата на една текстова микротема.

Най-добре проучено е въпросно-отговорното единство като основен и безспорен вид диалогично единство на надизреченско ниво.

4. Терминологичен апарат на изследването

Разделът конкретизира значението, с което се използват основните за предлаганата работа понятия и термини.

За *разговорната рече* приета работна дефиниция, близка до разбирането на Т. Бояджиев¹. Разговорната реч е основен тип реализация на езика със свой набор от езикови единици и правила за тяхното съчетаване. Те представляват в основата си най-важните особености на книжовния български език, допускащи и специфично съчетаване и употреба, като могат да съдържат в допълнение и различни некнижовни елементи (например лексикални и граматични елементи от диалектите, от просторечието, чуждици, архаизми и др.). Разговорната реч възниква спонтанно и непреднамерено и се употребява в условията на непосредствено и неподготвено устно общуване в семейството и при неофициални социални отношения между говорещите.

Основна синтактична единица на разговорната реч *изказването*. В настоящото изследване се приема разграничението на термините изречение и изказване, направено от Пражката школа и синтезирано на български език от Р. Ницолова. Под изречение се разбира „основна езикова единица, която се представя чрез множество абстрактни структурни схеми и се разглежда извън връзките ѝ с контекста и речевата ситуация“. Изказването като основна единица на речевата дейност се дефинира като изречение, „произнесено в определена речева ситуация и в определен контекст с определена комуникативна цел“, т.е. от позициите на прагматиката „изказването е актуализирана пропозиция“².

Въпросително изречение / въпросително изказване е базово понятие в изложението. Прегледът на мненията показва, че специалистите невинаги го изпълват с еднакво съдържание. Тук се приема, че въпросително изречение, респ. изказване, е всяко въпросително оформено построение. То може да има характер на същински (пряк) въпрос, но и на несъщински въпрос. Приетото разбиране се доближава до лансираното в

¹Бояджиев, Т. Разговорният език и книжовната нормативност. – В: Български език, 2009, Приложение, 157.

²Ницолова, Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София: Народна просвета, 1984, 25.

Академичната граматика на българския език, но същевременно се отчита едностранчивостта на дадената там дефиниция. Тя визира само същинските въпросителни изречения, докато по-нататък класификацията включва и групата на т. нар. несъщински въпроси³. По-приемлива за целите на това изследване е дефиниция като: „Въпросително изречение е всяко въпросително оформено построение, което служи за задаване на въпрос за нещо неизвестно или неясно или за експресивно изразяване на съобщение, отношение, чувство, воля“⁴.

Несъщинските въпроси тук се наричат квазивъпроси. **Квазивъпросът** е въпросително оформено изказване с невъпросителна функция; в много случаи той има вид на речева щампа, притежава специфична невъпросителна интонация и се употребява в типови ситуации за експресивно изразяване на съобщение, на отношение, на подбуда, за запълване на паузи, за организация на комуникацията, за интензифициране на действия, на признаци и на обстоятелства.

Понятията **диалогична** и **монологична реч** (**диалог** и **монолог**) се мислят като основни форми на речта, разграничавани според променящото се или непроменящото се разпределение на комуникативните роли адресант и адресат. Основните единици на диалогичната и монологичната реч са съответно диалогичното и монологичното единство.

Диалогичното единство е вид надизреченско единство, създавано чрез речевите участия на поне две лица. Представлява поредица от няколко тясно свързани смислово и структурно реплики, в които се представя развитието на отделна микротема. **Монологичното единство** се създава от продължително речево участие само на един продуцент и също обединява здраво споени последователни изречения, развиващи една текстова микротема. За работата двете понятия са важни с това, че създават

³Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис. София: Издателство на БАН, 1983, 62.

⁴Савова, Ив. Серийната въпросителна конструкция. – В: Български език, 2014, Приложение, 279.

необходимия контекст за функционирането на квазивъпросителните изказвания.

Компонентите на диалогичното единство са реплики. *Репликата* е изказване на един от събеседниците, непрекъсвано от изказване на друг събеседник. Функционално репликите са реплика стимул и реплика реакция. *Реплика стимул* е репликата, която подбужда събеседника да се включи в общуването с ответна реплика или пък да предприеме някакво физическо действие. *Репликата реакция* възниква в отговор на друга реплика или на някакво неречево действие. В двурепликовите диалогични единства стимул е първата реплика, реакция – втората реплика. В многорепликовите единства стимул може да бъде всяка нечетна реплика, а реакция всяка четна; по-често обаче „междинните реплики съвместяват в себе си функциите на реакция (спрямо предходната) и на стимул (спрямо следващата) реплика“⁵.

Във **втора глава**, озаглавена **ЯВЛЕНИЕТО КВАЗИВЪПРОСИТЕЛНОСТ**, (с. 37-92) се изяснява същността на квазивъпросителните изказвания и те се класифицират според комуникативната цел, постигана с тях. Проследяват се и се систематизират маркерите, обуславящи появата на квазивъпросителните структури.

1. Същност на квазивъпросителните изказвания

Съществуването на структурно въпросителни, но невъпросителни по характер изречения се отбелязва още в първите български граматики. През 1901 г. М. Иванов обръща внимание, че не всички въпросителни изречения изразяват питане и че има такива, които са въпросителни по форма, а всъщност изразяват лично отношение на говорещия. Той ги нарича „ораторски или риторически въпроси“. Идеята, че присъствието на въпросителен елемент в даден израз не го прави винаги въпросителен, се проявява и в граматиките на П.

⁵Добрева, Е., Ив. Савова. Текст и дискурс. Терминологичен справочник. Велико Търново: Фабер, 2009, 203.

Калканджиев, Д. Попов, Л. Андрейчин, К. Попов, Ю. Маслов, П. Пашов, Ст. Брезински, Ив. Недев, П. Радева, Ив. Савова. Академичната граматика на българския език (т. 3) отбелязва съществуването на два вида въпроси, именувани съответно като *същински* и *несъщински* въпросителни изречения. Наличието на формално въпросителните изречения е отчетено и в монографични проучвания от редица автори като П. Рестан, М. Ников, Р. Ницолова, М. Лакова, Ст. Петрова, В. Маровска и др.

Квазивъпросителните изказвания практически осъществяват косвени речеви актове. Анализът на въпросителните изказвания от позицията на речевите актове (напр. у Д. Остин, Д. Сърл, Р. Конрад, П. Грайс) показва, че тези изказвания съдържат основно ядро на въпросителност (интеррогативност) и периферия. При това, докато основното ядро на въпросителността е само едно – интеррогативността, то комуникативният потенциал на периферията е изключително разнороден. В случаите, когато се цели получаването на информация от събеседника, говорещият използва въпросително изказване в основната му функция. В други случаи с изказвания, запазващи структурните особености на въпросителните, адресантът реализира множество съвършено различни семантично-прагматични цели. В тези случаи смисловата информация на вторичния план спомага за разкриването на основните комуникативни интенции на говорещия. Механизмът на проявление на вторичната функция на въпросителните изказвания обичайно се обяснява с възможността за транспозиция на един комуникативен тип в друг, което е особено присъщо на синтаксиса. Синтактичната транспозиция позволява да се изразят тънки смислови и емоционални нюанси и да се окаже активно експресивно въздействие върху слушащия.

С термина *квазивъпросителност* в работата се обозначават периферните значения на въпросителните изказвания и възможностите те да бъдат пренесени за осъществяване на косвени речеви актове чрез вторичната функция на въпросително оформените структури. Този термин обединява различни аспекти от лингвистичната характеристика на изказванията с невъпросителна употреба – специфичните

структурни белези, по които те се различават, богатството от нюанси в значенията от периферията на въпросителните построения, които дават възможност за транспозиция на въпросителни структури за реализирането на косвен речев акт. С квазивъпросителните изказвания не се търси информация за нещо неизвестно, а се правят съобщения, активизира се вниманието на комуникативния партньор, блокира се речевата инициатива на събеседника, запълват се хезитационни паузи, отправя се учтива молба или не съвсем учтива подбуда, изразяват се специфични емоционални състояния на говорещия, интензифицират се действия, качества и др.

Квазивъпросите са омонимни по структура със същинските въпросителни изречения, но същевременно носят и специфики – характерни белези, отличаващи ги от тях. В повечето случаи квазивъпросите не се конструират наново във всеки конкретен акт на общуване, а се използват като готови модели. Тъй като са със силно изразена модалност, те са относително свободни от конкретното съдържание на съобщението, затова лесно се клишират и се превръщат в речеви стереотипи.

2. Видове квазивъпросителни изказвания според комуникативната цел

Употребата на квазивъпросителните изказвания в ежедневната комуникация е много интензивна. Наличието на въпросителна форма предизвиква активното отношение на събеседника (привлича вниманието му, за да бъде готов за евентуален отговор), докато комуникативната употреба показва, че изказването трябва да се възприеме с вложените допълнителни значения.

Независимо от въпросителния си строеж квазивъпросителните изказвания изпълняват различни други задачи. Изключена от функциите на квазивъпросите е единствено въпросителната употреба. С квазивъпросителни изказвания могат да реализират всички останали комуникативни цели на говорещия: съобщителни, възкликателни, подбудителни, желателни.

Съобщителни квазивъпроси. Както съобщителните изказвания имат най-широка употреба в разговорната реч, така и

квазивъпросите, изразяващи съобщение, са сред най-честите. Съобщително значение имат т. нар. реторични въпроси, с които говорещият цели да извика в съзнанието на слушащия отговор, за който е сигурен, че му е добре известен. Семантичният еквивалент на квазивъпроса е типично съобщително послание. Характерно за него е, че обикновено квазивъпроси с положителна форма на предиката изразяват отрицателно съобщение и обратно:

- *Ей туй е на кръстника селото // Да се отбием / бе //*
- *Ами добре // **Кво са осем километра** / десет минути // (= Нищо не са);*
- *Какви бяха кандидатите //*
- ***Какви ли не** // Куцо и сакато се беше юрнало //* (= Всякакви).

Възклицателни квазивъпроси. Емоционалната окраска на изказванията е характерна за голяма част от квазивъпросите. В едни случаи тя е съпътстваща, но в други е техен основен характеристичен белег. С такива квазивъпроси могат да се изразят различни емоционални състояния на говорещия – отрицателни и положителни: неприятна изненада, досада, нетърпение, недоумение; одобрение, приятна изненада и др., напр:

- *Кой пък ти е казал нещо //*
- ***Кой ми е казал ли** // Ти не ги ли чу ... //*
- *На ръба на нова интифада са // С камъни срещу танковете //*
- ***Ама пак ли с камъни са ги погнали** // Самоубийци направо //*

Подбудителни квазивъпроси. Въпросителни изказвания могат да изразяват в различна степен волята на говорещия – от учтива молба до груба заповед. В ежедневно общуване тези въпросително оформени структури обичайно се възприемат като деликатна молба, която в зависимост от интонацията може да означава и по-силна подкана, вж. съответно:

- ***Ще ми покажете ли спирката на двойката** //* (= Покажи ми спирката!);
- *Аз ако можех ... //*
- ***Кво го усуквай** // Казвай направо //* (= Не го усуквай!).

Желателни квазивъпроси. Желателните по съдържание квазивъпроси са сравнително най-слабо представени в изследвания корпус. Ти имат вида:

- *Ще свърши ли най-накрая тая гюрултия //*
- *Че то сега почва //*;
- *Ох, няма ли да разрешат един път частното...//.*

3. Маркери на квазивъпросителността

Факторите, които обуславят квазивъпросителността, са многообразни и най-общо могат да бъдат обозначени като синтактични, лексикални, контекстови и екстралингвистични. Тяхното действие е комплексно и нито един не може да се разглежда изолирано от останалите. Най-голяма и разнообразна е все пак групата на синтактичните маркери.

3.1. Синтактични маркери

Като синтактични маркери на квазивъпросителността се определят интонацията, повторенията и фразеосхемите.

Интонацията е единствен квазивъпросителен маркер в изказвания без въпросителна дума, употребени като реплика реакция в диалогичното единство и изградени като независими от стимула изказвания, тип:

- *Влака закъснял със сто и двайсет минути //*
- *Сериозно?!//.*

В подобни изказвания интонацията е възходяща, с повишаване на тона и силен акцент върху последната ударена сричка. Този интонационен контур изразява предимно учудване от казаното от събеседника.

В изказванията с въпросителна дума много пъти интонацията е, която различава същинския въпрос от квазивъпроса, срв: *На кого говориш така?* (въпрос) и *На кого говориш така?! (= Не можеш да ми говориш така); Струва ли си?* (въпрос), *Струва ли си?! (= Не си струва).*

Част от интонационната характеристика са удължаването на вокали от въпросителните думи (най-често крайни), както и паузите и незавършеността на изказванията.

Повторенията като маркер на квазивъпросителността се срещат в диалогични и в монологични единства. В първия случай репликата реакция повтаря нещо от изказването на събеседника и именно повторението е в основата на квазивъпросителния смисъл. Повторителната конструкция може да изразява изненада, раздражение, съгласие или несъгласие с казаното и пр., напр.:

- *Вече ѝ давам кисело мляко / супичка ...*
- *Супичка?!//;*
- *Кой ти каза //*
- *Кой ми каза //* *Ами че целият град говори //*
- *Ще дойдат утре //*
- *Как утре //* *Утре ли //*

Квазивъпросите могат да имат повторение в структурата си и когато се проявяват в монологични речеви участия. Те се реализират в изказване на един и същ говорещ, като представляват повторение на предходна част от същото изказване. Квазивъпросите повторение имат интензифициращ характер. Повторените части могат да са в контактна позиция или да са отдалечени едно от друго, напр.: *Ние снощи трите ходихме на Бохеми// седяхме / и нали всички си тръгнаха //* ... / и ний **ко да прайм / ко да прайм //** *то жив човек нямаше //*; *Вие тапи ли имате в ушите си / или нарочно така //* **Да ви го напиша да си имате бележка / че аз не съм извършител на това ... //** **Да ви го напиша //**

Една голяма част от квазивъпросите представляват „застинали“ синтактични построения – **фразеосхеми**. Това са изказвания, изградени по „твърд“ синтактичен модел с постоянни и променливи членове и типово значение. Основен елемент в синтактичния модел е наличието на въпросителна дума, която в конкретните случаи се съчетава с други постоянни лексикални елементи, с лексикално свободни, но морфологично определени части, с повторени от предходната реплика компоненти и под. Във всички модели постоянен елемент на фразеосхемата е също интонацията, която е специфична за всяка конструкция. Всяка фразеосхема носи „постоянно“ значение – изразява съгласие, несъгласие, омаловажаване на казаното от събеседника; дава отрицателен и положителен отговор; показва някакъв тип емоционална реакция и др. Поради еднотипната структура и еднозначната им употреба в различни ситуации се приема, че квазивъпросителността се дължи на фразеосхемата.

Сред въпросителните фразеосхеми преобладават тези с повторен от предходната реплика елемент. В тях въпросителните думи могат да присъстват като променлив елемент, т.е.

фразеосхемата може да бъде изградена с различни въпросителни думи, или като постоянен елемент, т.е. една и съща въпросителна дума участва във всички фразеосхеми.

От първия тип са фразеосхемите: А_п + ами + К; Кой знае + К_п; Де да знам + К_п; К_пли не. Вж. съответно:

- *Иван ли ще тегли билетчето //*
- ***Иван ами кой //***;
- *Кога ще се върнат //*
- ***Кой ги знай кога ще се върнат / те и на Български извор щели да спират //***;
- *Те внос ли са // Кви са //*
- ***Де да знам кви //***.

От втория тип са фразеосхемите с *какво, как, защо*, модели: Какво + V_п; Какво + да + V_п; Какво + ще + V_п; Какво + като + V_п; Какво + S_п; Какъв + ти + N_п; Как + V_п; Как + да + V_п; Как + да не + V_п; Как + ще + V_п; Как + А_п; Как + S_п; Защо + N_п; Защо да + V_п; Защо ще + V_п; Защо да не + V_п. Примери за реализацията на тези фразеосхеми са:

- *Те сватба правиха и се изръсиха яко //*
- ***Какво са се изръсили //** Те сватовете им платиха всичко//;*
- *Ама да не ти е изкълчена ръката нещо //*
- ***Какво ти изкълчена / братче //** То така боли ... //*
- *Ама аз мисля да ѝ изпратя едни цветя //*
- ***Е какво като изпратиш //** Тя като го е решила ...//;*
- *Е те двете малко си приличат //*
- ***Как ще си приличат бе //** Едната е даже по-висока...//;*
- *А ти защо не отиде //*
- ***Как да отида бе / като не са ме поканили //***
- *Утре ще те чакам пред министерството //*
- ***Как утре //** Не беше ли вдругиден //*
- *Ти ходи ли на стола //*
- ***Що да ходя //** То пълно тука сега //*;
- *Вие купихте ли тая година от мерлото //*
- ***Защо ще купуваме / като от нашто само / и напълнихме кацата //***.

Друг вид квазивъпросителни схеми се изграждат като независими структури (без наличие на повторени елементи). За разлика от първата група фразеосхеми, които се появяват единствено в реакцията на диалогичното единство, фразеосхемите от тази група могат да се срещнат и в двете реплики на диалогичното единство, както и в монологични изказвания. Такива са схемите: Що + за N + V; А ли, К ли, напр.: **Ма що за човек си** // Умора нямаш от нищо // Спиране нямаш никога //; Те не били в града // **На село ли / къде ли / карали цяло лято** //;

3.2. Лексикални маркери

Лексикалните маркери в едни случаи се появяват като **допълнителни елементи** около **въпросителната дума** и дават принос в редуцирането на въпросителното ѝ значение. В зависимост от морфологичната им характеристика или от принадлежността им към един или друг стил тези маркери могат да бъдат обособени в три групи: частици, наречия и стилистично маркирана лексика.

Квазивъпросителните изказвания в разговорната реч изобилстват с частици. Една част от тях са емоционални (напр. *ами, ам, чи, ем, ъм, еми, ми, абе, а, е, че, та, то, бе, ма*), друга част са частици за усиление (напр. *пък, ми, ти, му*), а има и такива, които в основната си употреба се определят като формообразуващи (напр. *ще*). Независимо от вида си обаче, в разглежданите изказвания те стават емоционално-експресивни средства на невъпросителното значение, напр.: **Ам чи кво да направя** // Така се случи //; **И кво** // Колкото и да обяснявам / все тая //; Да / да // **Ще го стигнеш** // **Къде ти** //;

- *Искам да го видя на живо* //
- **Кво ще му гледаш** / нали си го виждала по телевизора //;
- *В момента косата ми е синя* //
- **Как ще се направиш на синя бе** // Да не си луда //

Част от квазивъпросите съдържат в структурата си наречия без функция в изказването (такива като *там, сега, тогава*), употребявани по-скоро като средства на емоционалността и експресивността. напр.: *Ние бяхме отишли с / кой беше там / направо в складовете* //; **За кво се хилиш сега** // Така си е //

С голяма доза условност като съпътстващ маркер на квазивъпросителността може да се посочи и наличието на стилистично маркирани думи в изказванията. Изборът на думите, с които човек се изразява, е сигнал за определено емоционално състояние или за субективно отношение на говорещия към събеседника или към неговото изказване. В този смисъл стилистически маркираната лексика в квазивъпросите донякъде подкрепя техния невъпросителен характер. Най-често в изследваните квазивъпроси се наблюдава лексика с понижена експресия като *задник, зяпам, прецаквам, хия се* и др.; лексика с оценъчно значение в негативната скала, тип *малоумник, говедо, тиквеник, нередовен* и др.; турцизми, които на етапа на съвременната езикова интерпретация са с пейоративна употреба – *тепегьоз, лъохман, зор, кеф, серт, рахат, кирлив* и др.

Специфични употреби на самата въпросителна дума също могат да маркират невъпросително значение. Такова е например включването на два въпросителни елемента в изказванията. Когато в една и съща структура се появят едновременно пълнозначна и непълнозначна въпросителна дума, тип *Къде ли е сега //; Как ли ще се изненада като ме види //*, е ясно, че с такива изказвания обикновено не се чака отговор, защото говорещият по-скоро поставя въпрос пред самия себе си (т.нар. автовъпрос) или пък просто задава тема за разискване.

В други случаи квазивъпросителността е мотивирана от характера на въпросителната дума в структурата. Например въпросителните частици *нали, няма, дали, да, да не би да* в определени употреби сигнализират отрицателна реакция на нещо чуто, подкрепят изказването на учудване, опасение или предположение, маркират нещо като нежелана възможност и пр. Фразеологизмът *откъде-накъде* се употребява при изразяване на недоумение, недоволство или несъгласие с нещо. Определени изказвания с основен елемент в структурата *що* (тип *Що за глупости*) никога не се отправят към събеседник с оглед получаване на отговор. Те изразяват несъгласие с изказано твърдение или отрицателно отношение към предмета на разговора. Наречията *докога* и *откога* в някои изказвания имат специфично значение – изразяват нетърпение в ситуацията или

продължителност на споменатите действия. Всички тези елементи се определят като форманти на квазивъпросителността в примери като: *Добре де // Наливчера се разбрахме //*; *Инима просто ще го оставиш така // Не мога да повярвам ...//*;

– *А той много го е страх //*

– *А / да не са по-големи от него / че ще го е страх //*;

– *Ти ще обясниш ли все пак какво се случва //*

– *Откъде-накъде бе // къв си ми да ти обяснявам //*;

– *Чакай сега ... //*

– *Докога да те чакам // Няма да се женя за теб я //*;

– *То ний откога сме седнали...// Не можете ни настигна с малко //*.

Квазивъпросителността може да произтича и от съчетателността на въпросителната дума – например когато тя е част от фразеологизъм или пък е нетипично съчетана с друг елемент. Квазивъпросителните фразеологизми са доста чести в разговорната реч. В едни случаи въпросителната дума е част от фразеологизма и самият той е квазивъпрос, напр.: *С кой акъл го взех това; Какви ще ги дъвча; Къде дават така... / да ми се прибираш по 1-2 часа всяка нощ; Какво ти влиза в работата кой какъв е; Сливи ли имаш в устата си.* В други случаи в процеса на общуването фразеологизми се съчетават с въпросителни думи и като резултат се получават квазивъпросителни изказвания, активно използвани в ежедневната практика, напр.: *Сметка ли ще ми водиш; Чавка ли ти е изпила акъла; Ти с две леви ръце ли си; Какво се въртиш като муха без глава; Как си облажиха душицата; Къде си буташ гагата; Докога ще се вреш между шамарите.*

Нетипично съчетани въпросителни думи пък се откриват в примери като:

– *Търси Иван да ти помогне //*

– *Къде Иван ще ти помогне бе // Ще те излъже и нищо няма да направи //*;

– *Вие не сте хора //*

– *Какво не сме бе // Като имаше нужда от нас / бяхме ...//.*

3.3. Контекстови маркери

Контекстовите маркери са относително независими от останалите сигнали на квазивъпросителността. Това са информации, подадени „в прав текст“ или подразбиращи се от езиковото обкръжение на квазивъпросителната структура. Те подсказват, че въпросително оформеното изказване не трябва да се възприема като въпросително. Чрез тях по недвусмислен, директен начин се представя как трябва да се разбира семантиката на квазивъпроса, или се дава коментар, който подпомага правилното му разбиране.

Контекстовата информация може да бъде подадена под формата на самостоятелно изказване или няколко изказвания, както и да бъде вложена в част от сложно изказване.

Монологични са контекстовите маркери, които принадлежат на репликата на същия говорещ. Тези структури, разположени преди, след или от двете страни на квазивъпроса, със своето съдържание дават ключ за невъпросителната интерпретация на въпросително оформеното изказване, напр.: *Отдавна беше ясно / че тя са се изчерпали / няма какво повече / и са на доизживяване в парламента // Докога ще се напъват //*; *То това на нищо не прилича // Може ли такова нещо // Данъци събират / пътищата като след бомбардировка // Винетки лепим всяка година / и пак зимата ни изненадва //*.

Едни от най-ярко различимите маркери от този вид са т. нар. мотивиращи подчинени изречения. Те представляват подчинена част в едно сложно съставно изречение, в което главно изречение е самата квазивъпросителна конструкция, тип: *Е как да те пусна / като уроците ти наникъде не са //*; *Че той може ли го ползва / къвто е смотан ... //*. В случая подчиненото изречение мотивира изказания с главното изречение отказ, обосновава гледната точка на говорещия, усилва изразената емоционална реакция и пр.

Диалогични проявления на контекстови маркери показват случаите, когато информацията, даващи сигнал, че въпросително оформеното изказване няма въпросителна функция, произхождат от съседните реплики на други лица, напр.:

– *Те някои дават (рушвети) //*

– *Ко шъ правят* //.

3.4. Екстралингвистични маркери

Част от общата система на квазивъпросителните маркери са екстралингвистични елементи като потупвания, потропвания, протегнати ръце, недвусмислени жестове и др. Маркери извън езиковия израз са например потупването по рамото в автобуса, придружаващо въпросителното *Слизате ли*; протегнатата ръка, съпътстваща квазивъпросителния израз *Може ли солчица*, и под. За изрази от типа *Баща ти да не е джамджия* пък обхващащите от извънезиковия си опит знаят, че с тях се дава заповед с точно определен смисъл (в случая „Отмести се!“).

Трета глава СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА КВАЗИВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗКАЗВАНИЯ (с. 93-166) описва изграждането на квазивъпросите и проследява проявлението им в репликите на диалогичното единство и в монологичните цялости.

1. Образуване на квазивъпросителните изказвания

Квазивъпросите по правило не проявяват специфика в модела на изграждането си – те се образуват по същия начин, както и преките въпросителни изказвания. Онова, което отличава квазивъпросите от същинските въпроси по отношение на структурата, е наличието на стандартизирани в голямата си част построения (фразеосхеми), които не се конструират всеки път в процеса на ежедневната разговорна реч, а се използват като речеви шампи в типови ситуации.

Основа за представянето на структурните модели на квазивъпросите в разговорната реч е наличието / липсата на въпросителна дума и нейният вид. От всички наблюдавани квазивъпроси 94% са образувани с въпросителни думи, 6% са интонационните квазивъпроси. В структурата на квазивъпросителните изказвания с въпросителни думи 62% са с въпросителни местоимения и наречия, 31% – с въпросителни частици и 7% са с едновременна употреба на пълнозначна въпросителна дума и частица.

1.1. Квазивъпросителни изказвания с въпросителна дума

1.1.1. Изказвания с въпросителни местоимения и наречия

Основните въпросителни местоимения и наречия, наблюдавани в изследвания корпус, са *кой, какъв, що, колко, как, защо, къде, кога* със съответните си фонетични варианти. В квазивъпросителни изказвания те могат да се употребяват самостоятелно или да влизат в словосъчетания със съществителни и прилагателни имена, местоимения, глаголи и наречия, като с тях изграждат устойчиви структури, които могат да се обобщят в глаголна, именна и наречна група. При всички елементи най-голяма е фреквентността на глаголните структури. Сред въпросителните думи най-предпочитани са местоимението *какъв / какво* и наречието *как*.

Квазивъпросите с *какъв* са най-голямата структурна група (64% от конструкциите с пълнозначна въпросителна дума). Най-често въпросителното местоимение се среща във формата си *какво*; фонетичните му варианти в разговорната реч са *кво, како, ко* и *къв, ква, кви*.

На първо място стои възможността въпросителната дума сама да образува квазивъпрос. Специфичното в този случай е изобилието на придружаващи и допълващи изказването частици, понякога по две и повече, напр.: ***И кво*** // *Да чакам докато се сабичосам...//*; ***Ам чи ко*** / *омръзна ми ... //*.

Глаголните структури с *какъв* са първи по численост в групата. *Какъв* е в комбинация с пълноценен или спомагателен глагол. Глаголите имат пъстра граматична характеристика и изграждат глаголни или именни предикати. Реализират се няколко глаголни квазивъпросителни схеми: *какво + V*; *какво + да + V*; *какво + ще + V*; *Какво като + V*, съответно в примери като: *Ама ти какво искаш / тилен е зъба / ще боли //*; *Говорят си глупости и пият кафе / кво да праат //*; *Останали голи стени и една маса // Кво ще вземеш //*; *Е какво като не ги познаваш //* *Тъкмо ще се запознаете //*.

Основната именна схема *какъв + Не* втора по численост сред структурите с *какъв*. Тук местоимението се употребява в

съответните граматични форми, съобразно характеристиката на именната част. Вариантите на схемата са свързани с вида на N (съществително, прилагателно, местоимение или именна група), напр.: *Мъж // Къв мъж //*; *Бе кво редовен бе / няма бе / ... //*; *Какво ние // Няма ние / има аз и ти //*; *Екво толкоз // Почертихме се само... //*.

Наречните структури с *какъв* следват модела *какво + Adv*, напр.: *Е ко сега / вий почнахте да ядете...//;* *... / имало изпит / ама како там/ трябвало много да се плати //*; *Еми кво тогава//*.

Някои структури с *какъв* могат да се изграждат и с непълнозначна дума – частица или междуметие от вида *Какво + Part*, *Какво + Int*, напр.:

- *А-а-а не // Няма да стане //*
- *Какво не бе // Какво не // Като ти зашия един шамар...//;*
- *Какво ще излезе от това тесто не знам //*
- *Ма какво ще // То съм го опекла вече ...//;*
- *О-о-о-ох //*
- *Какво ох // Докато зобаше черешите с костилките / не викаше ох //*.

Квазивъпросите с *как* са 21% от общия брой изследвани квазивъпроси с пълнозначна въпросителна дума. Наречието може да бъде самостоятелно употребено или да изгражда структури – глаголни, именни, наречни или такива с непълнозначни думи. Най-висока е фреквентността на глаголните структури, а най-малка – на тези с неизменяеми думи (частици, междуметия и предлози). Примери: самостоятелна употреба: *Ами как //*; *Ми как //*; *Чи как //*; глаголни структури: *А и как тръгва ... с ладата ... и никаква дистанция //*; *Е как да отида бе // То оная вечер...//;* *...особено поезия / как ще превеждаш бе // То са рими / ритъм...//;* – *Накрая отхвърлиха ветото на президента // – Как отхвърлиха ветото // Аз слушах изказването на Стефан Данаилов...//;* именни структури: *Как украса бе // Зеле на джолан...//;* *Ама как за една нощ //*; наречни структури: *Как всичко // нали беше казала само последната лекция //*; *Е как вчера // аз днес за кво съм дошла; други структури с *как*: –Казах ти не и повече не ме питай //–Екак не // аз как ще погледна*

хората в очите //; –Централната банка е във мола //–Как във // До мола е //.

По аналогичен начин се изграждат квазивъпросителни структурни групи и с останалите въпросителни местоимения и наречия.

1.1.2. Изказвания с въпросителни частици

От квазивъпросите с въпросителна частица повече от две трети са **изказванията с ли**. Структурите с *ли* очертават глаголна, именна и наречна група, както и група с повторена употреба на *ли*. Най-висока е фреквентността на глаголните структури, напр.: *Ами аз мога ливсичко да съм чела //; Не помнете ли по Сапарт парите //; Аз колко пъти ще ти обяснявам на тебе ...// Ти български не разбираш ли //.*

На второ място по фреквентност при квазивъпросите с *ли* са именните структури: *Сега ново следствие ли да правим // Ако искаш... нямам нищо против //; С някакъв дърт ли // А / скарала се е с оня //; Твоя ли била инициативата едно време //.*

Наречните структури на квазивъпроси с *ли* имат вида: *Сега ли намери да си играеш с телефона //.*

Квазивъпросителните структури с повтарящо се *ли* оформят няколко схеми: N + ли + (V), N + ли + (V); да + V + ли, да не + V + ли; Adv + ли + (V), Adv + ли + (V) в примери като: *Той направо корейски лие / китайски лие / не знам //; Кво да правя сега // Да слагам ли / да не слагам ли //; Да ти кажа / вчера либеше / оня ден ли / в пощата срещнах една моя съученичка //.*

Частиците нали, да, да не би да, дали, нима, а, е образуват квазивъпросителни структури по подобен начин, вж.: *Лесно ти е / нали не мъкнеш ти багажа //; Да сте видяли наказан съдия //; Даже той осем и половина дълне спеше//; Днеска те нашлапаха / ъ //.*

1.2.3. Изказвания с едновременна употреба на пълнозначни въпросителни думи и въпросителни частици

Всички пълнозначни въпросителни думи имат такава употреба, а от въпросителните частици най-активна е *ли*, с помощта на която се изграждат различни фразеосхеми, напр.: K + ли + V; K + ли + не; K ... ли; A + ли, K + ли; A₁ + K + A₂ + ли в примери като: *Аз за кво ли седнах // Сега ще дойдат хората ...//;*

...едни камери / фотоапарати / кво ли не //; ...та тримата се прибират от Америка / там нещо не му харесва ли какво ли / там бяха няколко години //.

Въпросителните частици *a* и *e* могат да се добавят към вече въпросително оформени изказвания и с това да внесат своя дял към комуникативната роля на квазивъпросите, напр.: ***Докога с тебе все ще се обясняваме / a //;***

– Ходих вчера в болницата да го видя //

– Е / как е //

1.2. Интонационно оформени изказвания

Интонационно оформените структури се образуват без и със повторение на предходната реплика. Значително превъзходство имат интонационно оформените квазивъпроси с повторение от различен характер, вж. съответно:

– Изкарах петица на езиковата... //

– Сериозно?!//;

– Виктор е при мене // Да не го търсите //

–А / Виктор е при тебе?! //;

– Аз съм си избрала Емо за даскал //

– Емо?! //;

– Написа ли си доклада //

– Не още //

– Не-е?!// Нали трябваше днес да го предадеш //

2. Проявление на квазивъпросителните изказвания

Квазивъпросите в разговорната реч се проявяват в диалог или в монолог, като първите са по-чести.

2.1. Диалогично проявление на квазивъпросителните изказвания

Квазивъпросите могат да се срещнат и в репликата стимул, и в репликата реакция на диалогичното единство. На квазивъпроси стимул най-често се отговаря със съобщително изказване. В изследвания корпус най-голям е процентът на квазивъпросите, които са употребени самостоятелно в позицията на стимула от вида:

– Преди малко как вързахме на Наталия тенекия //

– Вий все я докарвате нея //

Изграждането на серийни квазивъпросителни конструкции (най-често двучленни и тричленни) също е типично за репликата стимул, напр.:

– *Ама вие луди ли сте бе // Какво сте седнали за политика да се карате//*

– *Ми ние само спорим / не се караме //.*

В структурно отношение квазивъпросите реакция могат да са свободно конструирани или да са изградени с повторение на части от стимула. Обемът на „свободните“ квазивъпроси в репликата реакция е 39%, съответно квазивъпросите с повторение са 61%, като повторението може да е от различен характер – на цялата реплика стимул или на части от нея, вж. съответно:

– *Ти си го откраднал //*

– *Как не те досрамя да го кажеш / бе //;*

– *Онез чашки трите той Живко ги счупи //*

– *Счупи ли ги //;*

– *Ако трябва / Петьо да го докараме тука //*

– *За ко да го докараме Петьо //.*

2.2. Монологично проявление на квазивъпросителните изказвания

Квазивъпросите в монологични единства нямат строго определено място. Могат да заемат начална или крайна позиция, както и да бъдат между други по вид изказвания в рамките на монолога. В монологичната реч те са преди всичко концентрирана форма за експлициране на вътрешни емоции, напр.: *Е как някаква ще ми дойде тука да ми рови в хладилника и да ми подрежда чиниите // Не / аз не мога така // Как // Това мойта баба / ако го чуи / направо ще каже / какви са тия работи //.*

Насищането на монологичното изказване със „серийни“ въпросителни конструкции, без да се дава физическа възможност на събеседника за отговор на нито един от елементите, създава емоционално напрежение в разговора и само по себе си е един от маркерите на квазивъпросителността, напр.: *За ко да ровя // Аз ако ровя / нищо няма да се получи // Ако ровя / излиза че се*

оправдавам ...// За ко ми е адвокат // Какво ще ми защитава // Нищо... //

В четвърта глава СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА КВАЗИВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗКАЗВАНИЯ (с. 167-199) се анализират носените от квазивъпросите значения.

Квазивъпросите в разговорната реч могат да са източник на информация, да изразяват различни подбуди или да изпълняват редица други задачи, свързани с комуникативните намерения на говорещия. Често едно и също въпросително оформено изказване притежава многоплановост на семантиката си на и квазивъпросителните употреби и обособяването му в една или друга семантична група не трябва да се приема абсолютно и безусловно, а с оглед на преобладаващото в съответния контекст. Типизираната структура на квазивъпросите ги прави удобни за употреба в съответната ситуация, а дешифрирането им от събеседника е лесно и недвусмислено, както добре се вижда от съпътстващия контекст. Най-голяма част от квазивъпросите са еквивалентни на съобщителни изказвания и представляват отговори на поставени същински въпроси или предават различни по характер съобщения.

1. Квазивъпроси, представляващи отговор на въпрос

Основното проявление на тези квазивъпроси е в репликата реакция на диалогичното единство, като стимулт представлява същински въпрос. В тези ситуации смисълът на квазивъпросите е равен на „да“, „не“ и „не знам“:

- *Направи ли си чертежа //*
- *Е как //(= Да);*
- *Ще отидеш ли //*
- *Как ли пък не //(= Не);*
- *Какво строи //*
- *Де да знам //(= Не знам).*

В монологични изказвания квазивъпросите от този вид са отговор на зададен от самия говорещ въпрос.

2. Квазивъпроси, предаващи съобщение

Съобщителните квазивъпроси предават определена, сравнително неутрална откъм емоции и отношения информация.

Съобщението най-общо представлява положително или отрицателно твърдение, напр.: *Ами всички пият // Кво няма да пият* като им е дошло до гуша // (= Ще пият); *Мен ме притеснява малко цената // Струва ли си да се харчат толкова пари*// (= Не си струва).

Една голяма група квазивъпросителни изказвания изразяват твърдение с отрицателно, неопределително или обобщително значение. Специфичното тук е, че смисълът на тези квазивъпроси „се развързва“ чрез формула, в която като рематична част стои отрицателно, неопределително или обобщително местоимение / наречие, тип *Къде съм виждал аз такова нещо* (= Никъде не съм виждал); *Някой да те е питал* (= Никой не те е питал).

Когато квазивъпросът е образуван с пълнозначна въпросителна дума, има съотносителност между въпросителната дума от квазивъпроса и местоименната дума от семантичния еквивалент по модела *кой* – *никой*, *какъв* – *никакъв*, *къде* – *никъде*, *кога* – *никога* и др., вж.: ... *ама се чувствам като някакъв пълен зубър // Кога съм учила аз толкова през живота си* // (= Никога не съм учила); *Единия е на свобода / че бил малолетен / другия ... // Каква държава е това // Какво правосъдие е* // (= Никаква държава / никакво правосъдие);

– *Много ми е мъчно за него //...// но човек попадне ли веднъж ... //*

– *Кой му е виновен // Няма ли мозък ...//* (= Никой не му е виновен).

3. Квазивъпроси, изразяващи подбуда

„Преводът“ на този тип квазивъпроси е някакъв вид подбудително изказване. Проявлението им може да бъде и в двете реплики на диалогичното единство. Императивните квазивъпроси могат да изразяват различни видове подбуди – от учтиво желание до остра заповед. Това са: насърчение, искане, молба, препоръка, съвет, предложение, разрешение, заповед, забрана и др., напр.: *Ами ти що не влезаш // толкова ли сме страшни* // (= Влез!); *Стига де // Какво си се лепнал за мен // Гледай си там работата* // (= Остави ме!).

Подбудителните квазивъпроси със забранителна семантика са два пъти по-предпочитани пред директната императивна

форма. Най-често употребявани в този тип изказвания са въпросителните думи *що* и *какво*. С тях обикновено се реагира на нещо казано от събеседника, напр.:

– ... и без туй няма кой да ме гледа / де ще ходя //

– **Ами що ме караш тогава** (да ти правя прическа) // (= Не ме карай!);

–... *омръзнаха ми едни и същи да ги гледам тия...* //

– **Ами не го гледай** // **Телевизора си има копче** // **Кат не ти харесва / махни го** // **Какво викаш** // (= Не викай!).

Императивните квазивъпроси, които са част от речевия етикет за учтивост на българите, изразяват учтива молба и в структурата си са най-често съчетание на въпросителната дума (обикновено *ли*) с условна форма на глагола (*Бихте ли ...*). Друга структура от този тип се изгражда с модалния глагол *мога* (*Може ли...*) или с форма за бъдеще време на глагола (*Ще ми кажете ли ...*), вж. съответно: **Бихте ли ми показали червената блуза** // (= Покажете ми!); **Може ли да мина** // (= Направете ми място!); **Ще ми дадеш ли / извинявай / кърпичка** // (= Дай ми кърпичка!).

Предложенията, изразени с квазивъпроси подбуди, са плахи, ненаатрапчиви и лишени от пресата на повелителната форма, заради което събеседникът също е „по-отворен”, по-възприемчив към тях, напр.:

– *Къде ще ходите сега* //

– *Не сме решили още* //

– *Добре* // **Що не дойдете у нас** // (= Елате у нас!).

4. Квазивъпроси, изразяващи отношение на говорещия

Квазивъпросите със специфичната си интонация стават типично средство за експликация на субективно отношение към един или друг елемент от разговора. Най-общо това са съгласие, приемане, несъгласие, възражение, омаловажаване, упрек, неодобрение, съмнение (несигурност) в истинността на твърдение, колебание в избора на една от предлагани алтернативни възможности, предположение, нерешителност. Доминиращи са квазивъпросите, с които се изразява несъгласие (възражение) на говорещото лице с предходно твърдение:

– *Не е готино това* //

- **Що да не е готино** // *И на теб щеше да ти е приятно ...//* (= Готино е);
- *То това си е нормално* //
- **Как нормално бе** ...// (= Не е нормално).

Квазивъпросите, изразяващи пренебрежително отношение на говорещото лице, се „превеждат“ с изрази от типа „няма значение“, „не е важно“, насочени към стимула в диалогичното единство, и всъщност омаловажават твърдението на събеседника:

- *Хубаво / ама няма поло яка* //
 - **И какво от това** // *Пак ми харесва* // (= Няма значение).
- Една голяма група квазивъпроси изразяват упрек, който може да бъде насочен към изказвания и действия на събеседника (преобладаващо), към собствени изказвания или действия, или към такива на трето лице.
- *Директно го изпрасках / че е мръсник* //
 - **Е как може** // *Нали знаеш / че в тях е и хляба и ножа* //;
 - **Коко / ти що ми взе партньора сега** // *Аз с кого ще пия* //;
 - *Ах / минахте ме* //
 - *И-и / аз самичка се минах* // **Що не пунах това кирливо вале** / *да взема предната ръка* //;
 - *Кой му е виновен* // **Няма ли достатъчно мозък да разсъди** / *че мястото му не е там* //.

Изразяване на съмнение, на колебание, на предположение са също възможни субективни отношения. В тези случаи квазивъпросите често са дизюнктивно оформени, напр.: *Не знам от какво е* // **После викам от дима ли / от цигарите ли** / *не знам бе / чюдя се* // **Викам от хлорната вар ли е** / *не знам ...//*.

5. Квазивъпроси, изразяващи емоции

Една от основните черти на квазивъпросите в преобладаващия брой от наблюдаваните случаи е тяхната ярко изразена емоционалност. Тя, както и субективността, съпътстват квазивъпросителните построения, каквото и друго значение да имат те. Емоциите могат да варират от едната до другата крайност – от приятна изненада, учудване и одобрение до тревога, нетърпение, досада, гняв и заплаха, с категоричен превес на отрицателните емоции.

Обикновено говорещият не се затруднява, когато иска да изрази добри чувства към някого или нещо. Удивление и приятна изненада, емоционална подкрепа и готовност за общи действия, закачка, шеговито предложение като реакция на реплика на събеседника изразяват например квазивъпроси като:

- *Той завърши и магистратура даже //*
- ***Наистина?!// Браво на него //***
- *...мислех си дали ще можеш да дойдеш и ти //*
- ***Как няма да дойда бе //** То само това ми остана ... //*
- *Шапка имам, ама ми липсва престилка //*
- ***Аз що не взема да ти купя една такава „гола“ престилка ...//***
- *Хайде де //*

По-деликатно е положението с негативните емоции. Едновременното желание те да бъдат изразени, и необходимостта това да стане така, че да не се накърни директно човешкото достойнство, водят до по-активното използване на квазивъпроси. Транспозицията на въпросителната форма в емоционално наситени с негативизъм изказвания е удобен начин да се изрази желаното без особена грубост. Най-голямата семантична подгрупа са квазивъпроси, изразяващи неприятна изненада и учудване. Гняв и недоволство към твърдение на събеседника или към нещо друго в ситуацията, недоумение и раздражение спрямо изказването от стимула, досада, че събеседникът не схваща нещо очевидно, ирония, язвителност и подигравка, неохота, нежелание за извършване на някое действие, пренебрежение, презрение и незачитане може да се изрази с квазивъпроси като:

- *Ти що не си на работа днес //*
- *Стига съм работил //*
- ***Ама не си бил на работа?! //***
- *Това си е наказание за стари грехове ...//*
- ***Кви грехове имам аз бе //** Цял живот съм блъскала //*
- *Значи / смятай / чета и нищо не ми влиза в главата //*
- ***Как така бе //** То нали го обясни професора //*
- ***Ти да не заспа на тоя компютър //** На машина да го бях почнала / щях да съм го свършила досега //*
- *Дай да му тропнем / а //*

- *Къде ти // не мога вече //*;
- *Ти откъде ги събра толкова пари //*
- *Ко те интересува // Аз питам ли те как я пълниш тая кола с бензин //*.

6. Квазивъпроси, запълващи паузи

В естествените речеви условия често се появяват паузи, предизвикани от колебание на събеседниците – как да се реагира на нещо, какво да се каже, дали да се каже, по какъв начин да се каже и т.н. Тези паузи обикновено се наричат паузи на колебанието (хезитационни). Специфично място сред средствата за запълване на нежеланите паузи имат квазивъпросителните изказвания.

Забележима част от „хезитационните“ квазивъпроси служат за запълване на пауза, докато говорещият си припомни нещо – позабравен факт, убягваща му дума и под. В такива случаи в речта му се появяват структури тип *Какво беше, Къде бяхме, Какво правех, Как да ти кажа*, напр.: *Ний тъй една година като ходихме ...// Къде ходихме // На Приморско на екскурзия // Отиваме на Приморско и ...//*.

В други случаи не става дума за припомняне, а за спечелване на време за обмисляне на нещо чуто и за намиране на адекватна реакция, напр.:

- *Ние накъде ще се ориентираме / душа //*
- *Накъде // Ами сега шъ вземем такси ...//*.

Особено полезни са квазивъпросите при запълване на т. нар. неловки паузи.

7. Контактни квазивъпроси

Една голяма група квазивъпроси са насочени към установяване и поддържане на комуникативния контакт. Те са „разхвърляни“ като организационни компоненти по протежението на цялостния речев продукт и реализират в него само фатически функции.

За установяване на контакт често се използват въпроси от типа: *Как си, Какво правиш, Какво става*, които обаче не предполагат съдържателен отговор. Целта им е просто да започнат разговор с ответната страна. Доказателство, че те се и дешифрират от реципиента не като въпрос, а точно като началото

на диалога, са реакциите чрез също такива фатически реплики, които не са отговор на зададения въпрос, напр.:

– *Ко праите бе / хора //*

– *Добре сме //*.

За предизвикване у събеседника на интерес към понататъшното изложение в разговорната реч се използват изключително активно квазивъпросите: *Знаеш ли; Знаеш ли какво; Знаеш ли колко беше интересно; Чу ли какво е станало; Можеш ли да си представиш* и др. Когато са в началото на изказването, те целят да привлекат вниманието към онова, което предстои да бъде съобщено; при по-големи монологични участия се използват, за да се рачупи монотонността на изложението и да се поддържа активно вниманието на реципиента, напр.: *Такива интересни дружби се завъждат // Направо се завъждат // Ти сега можеш ли да си представиш // Оня кандидат на физическите науки и оня докер .../ и двамата приятели //*.

Характерни за устното общуване са и паразитни изрази с квазивъпросителна структура от типа *нали, нали така, разбираш ли*. Такива изрази нито питат, нито казват нещо; те са само прагматични средства съответно за търсене на съгласие и на контакт със събеседника.

8. Интензифициращи квазивъпроси

Интензифициращите квазивъпроси предават информация, мислена в различна степен на качество или количество, тип: *Какъв ужас беше* (= Голям ужас беше); *Колко пъти ти казах* (= Много пъти казах). Тези квазивъпроси са образувани с пълнозначни въпросителни думи и носят съобщителен смисъл.

Най-голяма е групата на квазивъпросите, в които въпросителните думи носят семантика „много“, напр.: *Ах / колко яд съм му събрала //* (= Много яд); *Въй / кви мръсни са ми картите //* (= Много са мръсни).

Значително по-малък е броят на квазивъпросите, чиято семантична равностойност е „малко“, напр.: *Колко му трябва на човека //* (=Малко му трябва).

В подгрупата на квазивъпросите, носещи значение „хубаво / лошо“, преобладават тези, които интензифицират действие в негативен план. За разкриване на носеното значение силно влияе

и ситуацията на употреба, напр.: *Боже / как го изиграха // направо перфектно* // (= Хубаво го изиграха).

Интересна е групата на квазивъпросите, които изразяват в различна степен на интензивност обстоятелствата, при които се извършва действието (място, време, начин). Смисълът на подобни квазивъпроси се дешифрира като „близко“, „отдавна“, „бързо“ и под., вж.: ...*то колко е // На пет минути е пеша* // (= Близко е); ...*ама аз го забравих вече // То кога беше / егати* // (= Отдавна беше); *Ти стой тука // Аз за колко ще отида и ще се върна* // (= Бързо ще отида).

В **ОБОБЩЕНИЕТО**(с. 200-202) са синтезирани същността, свойствата и проявите на квазивъпросителните изказвания в разговорната реч. В резултат на анализа се извеждат няколко основни извода:

- Квазивъпросите транспонират добре познатата и често използвана въпросителна форма за постигане на индиректни цели при общуването. С въпросителната структура вече не се пита за нещо неизвестно, а се съобщава, смекчава се заповед или се отправя учтива молба, изразява се категоричност в съгласие или се предава несъгласие, дава се отговор на въпрос, допълнително оцветен от емоционалното отношение на говорещия, и пр. Така въпросителната форма получава нов статут – квазивъпросителен.
- Квазивъпросителните изказвания имат общ корен със същинските въпросителни конструкции, но имат и своите структурни, функционални и семантични особености, които ги отличават от тях.
- Маркерите със синтактичен, лексикален, контекстов и екстралингвистичен характер, които обуславят квазивъпросителността, действат комплексно и във връзка един с друг, като се подпомагат и взаимодопълват.
- Квазивъпросителността в разговорната реч не е изолирано явление, а реално съществуваща система от форми и значения, които в условията на

непосредствена комуникация осъществяват разнообразни косвени речеви цели.

Представеното многообразие в структурата и в реализацията на квазивъпросите, палитрата от значения, които се изразяват с тях, са още едно доказателство за богатството на изразните средства на българската разговорна реч и на езика ни въобще.

Работата завършва с **БИБЛИОГРАФИЯ** (с. 203-211) и **ПРИЛОЖЕНИЕ**, включващо онагледяващи диаграми за фреквентността на различни типове квазивъпросителни изказвания (с. 212-220).

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Проучването е част от усилията на съвременната наука за теоретично и практическо осветляване на квазивъпросителността. Основните моменти, които очертават приносния характер на предлаганото изследване, според мнението на авторката, са:

1. Работата е първото системно и цялостно проучване на невъпросителната употреба на въпросително оформени изказвания. Квазивъпросителността се анализира в единството на структурата, семантиката и функцията на реализиращите я синтактични единици.

2. Проучването се извършва изцяло върху материал от спонтанната реч от ежедневно общуване. Квазивъпросителните конструкции се наблюдават в естествената им среда, а трудът може да се разглежда като частен принос към изучаването на българската разговорна реч.

3. Очертана е системата от средства, които служат като маркери на квазивъпросителността. Това е първи опит да се обхванат тези сигнали в цялост, като комплексно действащ механизъм. Изяснена е ролята на елементи със синтактичен, лексикален, контекстов и екстралингвистичен характер, които седопълват взаимно в реализирането на квазивъпросителното значение.

4. Пълно са описани начините на образуване на квазивъпросителните изказвания. Инвентаризирани са различните въпросителни думи и образуваните с тях структури. Обобщени са схемите на изграждане на конструкциите, включително и т. нар. фразеосхеми. Някои фразеосхеми се описват в работата за първи път.

5. Проследени са спецификите на проявлението на квазивъпросите в монологичните и диалогичните форми на общуването. Обобщена е комбинаториката на квазивъпросителните структури с други изказвания в стимула и реакцията на диалогичните единства, както и в монологични речеви участия.

6. Предложено е системно описание на семантиката на квазивъпросите и са проследени възможностите им за постигане на различни комуникативни цели.

7. Резултатите от изследването имат теоретична стойност в областта на синтаксиса на българския език и на теорията на разговорната реч. Практическа приложимост на резултатите се предвижда в сферата на езиковия анализ и на преподаването на българския език като роден и чужд.

ПУБЛИКАЦИИ по темата на дисертационния труд

1. *Тодорова, А.* Квазивъпросителност в речта. – В: Аспекти на българската речева комуникация. Е-book, pdf. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2016, 137-145.

2. *Тодорова, А.* Проявление на квазивъпросителните изказвания в българската разговорна реч. – В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Факултет по хуманитарни науки, том XXII А, 2016, 103–111.

[file:///C:/Users/USER/Downloads/epch-22-Fragmentirani-svetove%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/epch-22-Fragmentirani-svetove%20(1).pdf)

3. *Тодорова, А.* Фразеологизми в квазивъпросителни структури в българския език. – В: Отговорността пред езика, кн. 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Добринка Даскалова. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2016, 130–140.

4. *Тодорова, А.* Интонацията и повторението като маркери на квазивъпросителността – В: Паисиеви четения *Българистична лингвистика, славистика* (Пловдив, 10 – 11 ноември 2016). Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, том 54, кн.1, сб. А, 2016, Филология, 539–550.

https://science.slovo.uni-plovdiv.net/documents/931150/0/NT_I_2016_A.pdf

5. *Тодорова, А.* Квазивъпросителни изказвания с *какъв* в българската разговорна реч. – В: Слово и памет. Сборник с доклади от Осемнадесетата национална научна конференция за студенти и докторанти (Пловдив, 2016). Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2017, 22–31.

Други публикации в сферата на въпросителността

1. *Тодорова, А.* Общуването със себе си: Аз-въпроси в съвременния български книжовен език. – В: Материали IV

Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (22 – 23 травня 2015 року). Збірник тез. Бердянськ: Бердянський державний педагогічний університет, 2015, 35 – 37.

2. *Тодорова, А.* За автовъпросите като тип въпросителни изречения в български език. – В: Епископ-Константинови четения, т. 21, Непознатият съсед. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, 2015.

http://shu.bg/sites/default/files/harakteristiki/fhn/EK21_indesign.pdf